

"Det var många polacker som kom på en gång tillsammans med mig, men de är inte här nu längre. Det är nog bara 3-4 kvar av dem som kom på samma gång som jag. Det var 1912. Men före den tiden hade det funnits polacker här på somrarna i flera år. Det var några judar Verständig - deras ledare hette Leon Verständig - som förmedlade polackernas resa och arbete här. På den tiden så var ju Polen delat mellan Ryssland, Tyskland och Österrike, och vi kom från den österrikiska delen av Polen, som kallades Galizien. Så många av svenskarna här har bara kallat oss galizier, men det är ju egentligen fel, eftersom vi var polacker. Galizien var ju bara en provins i Polen, på samma sätt som Skåne är det i Sverige.

Den tiden när Polen var delat var det inte så lätt för polackerna att få arbete, de tog ju hellre österrikare framför polacker, och inte heller fanns det mycket industrier där på den tiden. Min far var jordbrukare och hade sex barn, men det gick ju inte för alla sex att stanna hemma och bruka jorden, så vi fick söka oss annat arbete. Det var sed bland ungdomarna därnere att de sökte sig utomlands på somrarna och arbetade; de var i Ungern och Tyskland och lite varstans. Och så kom det sig att jag såg om det här arbetet i en tidning där-

hemma, och så gav jag mig i väg. Jag hade först arbetat i Tyskland, innan jag kom hit, det var på en lantgård. Det var de här judarna som satte in en annons i en tidning, att den och den dagen skulle så och så många resa till Sverige och arbeta där över sommaren, och då for jag från byn och anmälde mig. Det var visst 30 eller 40 man som reste den gången, det var egentligen bara pojkar. Jag var bara 18 år gammal. Det var bara jag som reste från min hemort, så vi kände inte alls varandra innan. Men vi frågade ju snart varandra varifrån vi kom. Den här Andreas Szepanski, som bor här ännu, kom från en by, som låg så nära min egen som t.ex. Grödbby från Bromölla, men vi kände inte varandra förut. Sen 1914 kom en bror till mig hit, men han har slutat här och jobbar numera i Oskarsström.

Det vi skulle arbeta med här var att slamma kaolin. Svenskarna var egentligen inte fackmän till det. Polackerna hade lärt sig det i Tyskland när de varit där och arbetat. Det var fristående från den övriga fabriken här, så att det var dessa judar som avlönade oss, och så fick de i sin tur betalt av bolaget för den färdiga kaolinen. Vi fick fri resa och mat och i kontantlön hälften av det som svenskarna fick för ett

dagsverke. De tyckte nog att vi hade det dåligt många av dem, men vi slapp för det första betala skatt, för vi var bara här över sommaren, och så hade vi ju maten. Och det var sådan mat, som vi var vana vid, så vi hade inget att anmärka mot den. Men det tänkte de kanske inte alltid på här. På hösten när kaolin-fabriken stannade, så reste de som ville hem igen, för de hade inte kontrakt för mer än över sommaren. Men jag tyckte jag skulle stanna här, och sen kom kriget och på det sättet så blev det att jag kom att stanna kvar här i Sverige.

När första världskriget kom, så fick vi order om att mönstra på konsulatet i Malmö, men alla brydde inte sig om det. De som var gifta och hade sina familjer hemma i Polen gav sig iväg hals över huvud för att hinna träffa sin familj innan de kom ut till fronten. De ville hellre ge sig i väg frivilligt än att kanske senare bli tvingade och sändas direkt ut i kriget. Det var kanske bortåt 100 polacker som gav sig i väg med en gång, och disponent Appé var så bekymrad för det innebar att driften inte kunde hållas uppe. Han gjorde vad han kunde för att förmå dem att stanna, men de reste ändå. - I min uppväxttid var jag med i en hemlig organisation, som hade till uppgift att förbereda polackerna till den dag, då de kunde gö-

ra sig fria. Det var Pilsudski, som var ledare för det. Även om vi inga vapen hade, så lärde vi oss på alla möjliga sätt hur vi skulle kunna befria oss när den tiden kom. Så vi polacker som var här hade ju inget intresse av att strida för den österrikiska armén, och därför var det många som bara stannade kvar här och hoppades att Österrike skulle förlora och Polen kunna bli ett fritt land. Så gick det ju också, och därför var det aldrig någon som sade något efteråt om att vi inte hade infunnit oss. 1914 var det 200 man polacker här ungefär, och då var väl 60 på Ivön.

De som stannade kvar över vintern fick arbeta i chamotten, men de allra flesta reste hem till Polen. Det fanns nog bara en 3 eller 4 familjer här, resten var ungarlar eller hade sina fruar hemma. De fruarna som var här lagade maten till oss. Vi bodde i baracker nere vid fabriken. Det fanns en familjebarack. När vi åt så satt vi på bänkar runt stora bord, och så fick var och en gå fram till en lucka med sin bricka och hämta sin varma mat. Vi hade det inte dåligt alls, det var ungefär som på en bar nu för tiden, där det är självservering. Knivar och gafflar hade sådana här svarta skaft som var vanligt på den tiden. Tallrikarna var emaljerade. Var och en hade ett

skåp med smör och bröd och socker, som han fick hushålla med, så det var bara det att maten lagades till alla på en gång, det var ungefär som soldaterna har det när de ligger inkallade. Och vi tyckte inte att det var något fel på maten, det var sådana rätter som vi var vana vid. Och vi fick äta så mycket vi ville.

Min frus mor och far bodde här långt innan min fru kom hit. De hade hand om matlagningen. Min fru hade tidigare varit i Ungern, men så kom hon hit mitt under brinnande krig, 1916, och hade klarat sig ensam hit utan att komma fel. Men när hon nästan var framme så klev hon av på fel station och kom till Gualöv i stället. Där tog landsfiskalen hand om henne, och som väl var så hade han en jungfru som var polska, och på det sättet så klarades det upp vart hon skulle. Hon var bara 18 år den gången. Sen kom hon som jungfru till Leon Verständig, som bodde i huset intill Moderne åt bruket till. Det var bara 2-3 stycken polskor som hade arbete i fabriken. Deras arbete bestod i att väga chamotte, kloss, som det kallades.

Här hade vi just ingenting att lägga ut pengar på, utan vi brukade spara och skicka hem till Polen. Det gick bra att bara sätta in pengarna på posten här, det ordnades alltsammans

så att de fick pengarna i polska mynt därnere. Det var många som sparade en hel del på sitt arbete här. - I österrikiska Polen var det så billigt att köpa tyg och kläder på den tiden. Och polskorna har alltid varit mycket för vackra kläder.

Eftersom vi inte förstod svenska, så blev det så att vi höll oss mycket för oss själva. Men vi gick ju ibland till affären för att köpa lite tobak eller något, och då lärde man så småningom ett och annat. Och så fanns det en dansbana nere på 'pyntarna' den gången, och där var det väl en och annan som vågade sig på att bjuda upp en svensk flicka. Annars hade vi mycket spel och dans för oss nere vid baracken. När en svensk och en polsk arbetare möttes, så brukade de hälsa med 'hej kollega'.

1932 byggdes den katolska kyrkan här, så nu har vi egen församling. Förr så åkte vi ner till Malmö för att höra gudstjänst. På den tiden var det inte så dyrt att åka bil, vi kunde åka en 5-6-7 personer i en bil, som kostade 35 kr. för hela dagen. Om det var någon vigsel eller begravning så reste prästen hit för det mesta. De begrovs ute på kyrkogården här och då var själva jordfästningsakten därute. Här fanns förr ett hus, som låg där torget är nu. Det kallades National eller bil-

jardhuset, och där hade polackerna ett rum till kapell, så när det huset fanns, så brukade vi alltid samlas där. - Familjen Hamilton på Ovesholm har sedan länge varit katoliker, och de har ett eget kapell där, men det var för litet för att det skulle kunna rymma några andra än familjen. Men vi gifte oss i det kapellet, och efteråt bjöd greven på kaffe och tårta, det var mycket snälla människor.

1929 skulle de riva barackerna vid fabriken, och då blev vi tvungna att skaffa oss hus. Men för att bygga hus här så måste man ha svenskt medborgarskap, och på det viset kom det sig att vi sökte om det då. Först bodde vi ner mot Ivetofta, i det tredje huset från Monark.

Förman för polackerna var en tysk, Nussbaum, som är i tjänst fortfarande vid fabriken.

Det är väl bortåt 100 polacker här i Bromölla nu, men många av dem har ju kommit efter kriget. Flera som kom för längre tid tillbaka hade först varit på gårdar här i Skåne, men sökte sig hit senare. Det är väl ungefär 10 familjer av de lite äldre kvar här.

Våra barn lärde sig tala polska och som små var de bara

tillsammans med sina kusiner och andra polska barn, så när de kom till skolan kunde de inte något svenska. Men det lärde de sig ju snabbt där, för barn har ju så lätt för att lära nya språk. Och nytta har de haft av att kunna både polska och svenska. Vid flera tillfällen har de fått tjänstgöra som tolk vid fabriken.

Förhållandet mellan de polska och svenska arbetarna har i allmänhet varit bra. Det var egentligen bara under den första tiden här, då det förekom strejker, som svenskarna var onda på oss för att vi fortsatte att arbeta. Det var visst särskilt 1909 under storstrejken, har jag hört. Men det berodde på att vi inte kunde tillräckligt med svenska för att förklara att vi hade skrivit kontrakt med Verständig på vissa villkor och att vi därför inte hade rätt att strejka. Det har de visst förstått senare, tror jag, så sedan har det alltid gått bra. De första som kom här var nog ibland rätt besvärliga. Det kom nämligen en hel del vitryssar, som kanske inte alltid var så lätta att komma överens med."